

УДК 378:347.778(045)

Світлана Музиченко
Svitlana Muzychenko

ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ СТУДЕНТСЬКОМУ ПЛАГІАТУ

WAYS OF COUNTERACTION TO STUDENTS' ACADEMIC PLAGIAT

У статті зроблена спроба системного підходу до визначення комплексу заходів та засобів протидії плагіату, до якого вдаються студенти під час виконання навчально-наукових досліджень. Як метод систематизації використано класифікацію. Зокрема, розглянуто поділ заходів на групи залежно від предметної галузі, що розробляє засіб чи технологію протидії; від функціонального призначення заходу; від рівня управління процесом навчання, на якому забезпечується впровадження того чи іншого заходу.

Ключові слова: академічна несамостійність студентів, академічний плагіат, навчально-наукові дослідження.

Для сучасного фахівця у будь-якій галузі надзвичайно важливою є така риса як *професійна самостійність*. Як інтегративна якість особистості, вона полягає у здатності приймати обґрунтовані професійні рішення, брати на себе відповідальність за них, виявляти ініціативу, помічати професійні проблеми та шукати шляхи їх вирішення, визначати брак фахових знань та з власної ініціативи їх вдосконалювати.

Основи для формування професійної самостійності, безумовно, закладаються у процесі професійної підготовки. Особливо значну роль у цьому відіграють різні види *навчально-наукових досліджень*, найбільш вагомими серед яких є курсові та дипломні роботи. Крім того, студенти готують численні доповіді для семінарів, студентських конференцій; пишуть реферати і навіть статті. Навчально-наукове дослідження є засобом як розвитку інтелектуальних та професійних якостей студента, так і діагностики рівня їх сформованості. При цьому самостійність роботи є основною вимогою. Проте далеко не всі студенти дійсно самостійно виконують такі дослідження. Очевидно, що тоді такий вид роботи втрачає свої дидактичні функції.

Форми академічної несамостійності студентів досить різноманітні: від зловживання цитатами до цілковитої та свідомої відмови від самостійної роботи над завданням (у таких випадках студенти замовляють виконання роботи іншим особам або знаходять придатний реферат чи курсову в Інтернеті). Так чи інакше, має місце привласнення чужого інтелектуального продукту у процесі здобуття освітньої кваліфікації, що у науковій літературі визнається як *академічний або освітньо-науковий плагіат* [8].

Найчастіше студенти компілюють свою роботу з фрагментів робіт різних авторів без жодних посилань та супровідних коментарів, видаючи результати праці інших за власні. Одні студенти це роблять свідомо, тоді плагіат є *навмисним*. Такий плагіат, безумовно, є виявом *академічної недоброчесності* студента. Водночас більшість вважає, що саме так і потрібно виконувати навчальне дослідження. Такий плагіат доцільно розцінювати як *ненавмисний*. Проте відсутність аморальних намірів не зменшує його негативного впливу на процес та результати навчання.

Слід зазначити, що значну частину вітчизняних науковців, які вивчають проблеми плагіату, складають фахівці юридичної галузі ([8], [11]) та галузі інформаційних технологій ([2], [5]). Безпосередньо педагоги чи методисти вкрай рідко звертаються до цієї тематики.

Практично у кожній публікації з приводу академічного плагіату автори так чи інакше торкаються методів, способів, засобів, заходів протидії такому деструктивному явищу. Багато

науковців як основний засіб боротьби з плагіатом розглядають програмне забезпечення для виявлення текстових запозичень ([1], [2], [3], [5], [9], [10]). І. О. Болкунов ефективними напрямками боротьби з недобросовісними практиками навчання, крім того, вважає формування інформаційної культури студентів та максимальну індивідуалізацію завдань для навчальних творчих робіт [3]. Т. С. Савочкіна та І. В. Нератова вважають за необхідне введення спецкурсу “Як уникнути плагіату”, заключення між ВНЗ та студентом договору щодо академічної доброчесності та налагодження у відповідному руслі активного співробітництва між університетами [10]. Достатньо радикальні пропозиції С. В. Голунова переважно стосуються заходів, запровадити які навчальні заклади автономно не в змозі: зниження норм індивідуального навантаження на викладача; незалежність державного фінансування від звільнення бюджетних місць у результаті відрахування студентів за плагіат; запровадження терміну, впродовж якого диплом випускника може бути анульовано, якщо в його роботах виявлять плагіат; введення юридичної відповідальності за надання комерційних послуг з написання робіт [4]. На думку Г. О. Ульянової, комплексна протидія студентському плагіату має включати широкий спектр заходів: підвищення рівня знань у сфері авторського права, формування негативного ставлення до привласнення чужих робіт, мотивування студентів до самостійної роботи через зацікавленість, встановлення санкцій за плагіат [11].

Як бачимо, науковці здійснюють багатовекторний пошук ефективного вирішення проблеми академічної недоброчесності та несамотійності студентів. При цьому не викликає сумнівів теза, що “плагіат – це системна проблема і для протидії їй необхідна система заходів” [1]. Разом з тим, комплекс таких заходів переважно визначають довільно, без ознак застосування системного підходу. Спробуємо систематизувати існуючі шляхи протидії поширеній на сьогодні серед студентів практиці академічного плагіату. З логічної точки зору одним із методів систематизації є класифікація або поділ на групи. Очевидно, що заходи протидії плагіату можна розподілити на групи за різними основами.

Проблема плагіату взагалі і текстових запозичень зокрема досить багатогранна. Її аспекти можуть перебувати у фокусі дослідження різних наукових галузей: права, інформаційних технологій, філософії, філології, педагогіки, психології та інших. Відповідно, кожна з цих галузей може розробляти власні засоби чи заходи протидії плагіату. З даної точки зору серед заходів, які на сьогодні науковці пропонують для боротьби зі студентським плагіатом, можна виокремити технічні, правові та педагогічні. На нашу думку, спектр таких заходів міг би бути розширений за рахунок досліджень у інших наукових площинах. Наприклад, доцільними могли би бути рекомендації психологів на предмет формування негативних особистісних установок щодо плагіату. Причому психологічні служби могли б долучитися до викорінення поширеної практики списування вже на етапі шкільного навчання.

Навчально-наукові дослідження є різновидом навчальних завдань. Плагіат, до якого студенти можуть вдатися при виконанні дослідження, особливо у випадках ненавмисного плагіату, фактично є аналогом помилок, які можуть бути допущені при вирішенні будь-яких інших навчальних завдань. Тому стратегія боротьби з плагіатом має бути подібна до стратегії боротьби з помилками взагалі: спочатку зробити все можливе, щоб запобігти помилці, далі перевірити результати самостійного використання здобутих знань та підбити підсумки навчального циклу. Отже, залежно від дидактичного функціонального призначення серед заходів протидії академічній недоброчесності можна виокремити три блоки: заходи запобігання плагіату, заходи виявлення та заходи реагування (покарання).

Взагалі, зазначений поділ заходів досить умовний. Насправді заходи усіх трьох блоків тісно взаємопов'язані: усі вони призначені для попередження плагіату. Адже усвідомлення студентом того, що його роботу буде перевірено на плагіат і у разі виявлення такого доведеться нести відповідальність, також мотивує до самостійності. Але якщо безпосередньо заходи запобігання дозволяють звести до мінімуму випадки ненавмисного плагіату, то заходи з виявлення

та покарання, а точніше поінформованість щодо них студентів, спрямовані переважно на перешкоджання фактам навмисного плагіату.

Функції заходів запобігання полягають у донесенні до студентів у повному обсязі тієї інформації, яка необхідна як для свідомого вибору шляхів досягнення навчальних цілей, так і для якісного самостійного виконання роботи. Насамперед це стосується розширення обізнаності студентів у галузі авторського права та формування належного рівня інформаційної культури. Викладачі мають приділяти достатню увагу навчанню студентів раціональним прийомам пошуку потрібної інформації; формуванню навичок аналізувати та оцінювати інформаційні джерела; ознайомленню з нормами етичного та коректного їх використання у своїх роботах.

Формування культури використання інформаційних джерел слід здійснювати задовго до безпосереднього виконання того чи іншого навчально-наукового дослідження. Розпочинаючи роботу, наприклад, над курсовою, студент уже має володіти певними дослідницькими компетенціями, зокрема і щодо пошуку та використання потрібної інформації. Відповідні рекомендації ми наводимо у посібнику [6], з яким пропонуємо студентам ознайомитися ще до вибору теми курсової роботи. Проте, як показує практика, лише роз'яснювальної роботи недостатньо. Значно кращих результатів можна досягти, якщо не лише озброїти студентів необхідними знаннями, а й формувати відповідні вміння і навіть навички через систему *тренувальних завдань*. Викладач повинен спонукати студента до використання здобутих знань.

Як не дивно, але нам доводилося зустрічати студентів випускних курсів з хорошою академічною репутацією, які жодного разу самостійно не користувалися систематичним каталогом університетської бібліотеки. Що змушує студентів оминати бібліотеку? У психології існує таке поняття як "психологічний бар'єр": стан людини, який виявляється у пасивності, нерішучості в ситуації, коли потрібно опанувати щось нове. Такий стан викликає, зазвичай, страх можливих труднощів, невдач. На нашу думку, цей страх є одним із факторів, що нейтралізують ефективність навчання. Адже він не просто перешкоджає відвідати бібліотеку чи здійснити якусь нову для себе дію, а стримує ініціативу студентів, обмежує у повноцінному виявленні своїх здібностей, блокує мислительні процеси. Отже, умовно кажучи, важливо не стільки розповісти, як користуватися бібліотечними каталогами, скільки змусити студента піти до бібліотеки. Це виявляється зробити легше, коли перед студентом стоїть простіше завдання, порівняно із завданням написати деяку творчу роботу. Через систему тренувальних вправ реалізується стратегія поступової адаптації у подоланні психологічних бар'єрів.

Як відомо, складні вміння формуються поступово через відпрацювання окремих простіших елементів, що входять до структури вміння. Робота з інформаційними джерелами, безумовно, є складним умінням. Вона передбачає етапи: пошук джерел потрібної інформації, їх вивчення, використання. При цьому етапи не є чітко відокремленими один від одного. Особливо тісно взаємопов'язані перший та другий з них. Адже раціональній організації пошуку сприяє паралельний первинний аналіз уже знайденого матеріалу. Зазначені етапи обумовлюють логіку конструювання системи тренувальних завдань.

Так, пошуковий етап зводиться до вміння користуватися бібліотечними каталогами та здійснювати пошук інформації в Інтернеті, які, у свою чергу, вимагають уміння складати пошукові запити, тобто визначати ключові слова, добирати до них синоніми. Отже, студентам доцільно запропонувати, наприклад, такі завдання: визначити ключові слова конкретного матеріалу; для даної теми підібрати варіанти ключових слів та їх комбінацій; для даного поняття скласти кластер взаємопов'язаних понять тощо.

Аналогічні тренувальні завдання можуть бути запропоновані студентам щодо інших етапів. Основним методом вивчення джерел інформації, звичайно, є аналіз, зокрема критичний аналіз, метою якого є оцінка релевантності джерела. Отже, варто передбачити завдання, за допомогою яких студенти опановували б такий аналіз. Наприклад, для аналізу статей необхідно вміти скласти план основної частини статті; визначити провідну ідею статті; з'ясувати, у

чому полягає суб'єктивна новизна статті. Крім того, аналізуючи публікацію, варто звертати увагу на її стиль, доступність та послідовність викладу; корисно поцікавитися, хто автор статті, чи можна вважати його експертом у даному питанні тощо.

На етапі використання інформаційних джерел студент створює власний інформаційний продукт. Знайдені з теми дослідження джерела мають бути лише робочим матеріалом для написання нового тексту. Студенти повинні твердо розуміти, що їх творча робота не може бути зведена до низки цитат, а повинна переважно містити власні судження. Багатьох студентів буває надзвичайно важко переконати навести у тій же курсовій роботі свою точку зору з того чи іншого приводу. Через низьку оцінку власних можливостей виявляється непереборною спокуса скористатися чужими добре сформульованими думками. Тому з метою пропедевтики виконання навчально-наукового методичного дослідження вважаємо доцільним використання на заняттях з методики математики завдань, які відображають окремі локальні фрагменти такого дослідження. Наприклад:

- з'ясуйте, як у методичній літературі тлумачать поняття “прикладна задача”, які терміни близькі за змістом; порівняйте існуючі підходи; зробіть висновки;
- зробіть огляд засобів розвитку просторового мислення учнів; оцініть їх ефективність;
- обґрунтуйте роль планіметричних задач на побудову у формуванні алгоритмічного мислення учнів;
- порівняйте чинні підручники з алгебри для 5-6 класів у контексті реалізації завдання екологічного виховання учнів тощо.

Сферою впливу заходів, призначених для запобігання плагіату, можуть бути не тільки студенти, а й самі завдання для навчальних досліджень. Р. Ш. Ахметов називає такі заходи методичними і відносить до них скорочення кількості та обсягу письмових робіт студентів; зміну тематики письмових робіт на користь більш оригінальних, прикладних, конкретних тем; більш чітку регламентацію структури роботи, включення до роботи експериментальної частини [1].

На наш погляд, найбільш актуальною є друга рекомендація. Справді, за шаблонними темами криється велика спокуса цілком скористатися вже існуючими напрацюваннями. Так, обравши тему курсової роботи “Методика навчання учнів розв'язування текстових задач в курсі алгебри основної школи”, студент, безумовно, знайде максимально відповідне даній темі джерело (наприклад, методичний посібник С. М. Лук'янової “Текстові задачі на уроках і в позаурочний час”) та з великою ймовірністю ним одним і обмежиться. Натомість значно більше зусиль вимагає розкриття таких тем, як “Евристична бесіда як метод навчання учнів основної школи розв'язування текстових задач”, “Геометричне моделювання у процесі розв'язування текстових задач курсу алгебри основної школи”, “Роль аналогії у процесі навчання учнів розв'язувати текстові задачі” тощо.

Організація процесу навчання в університеті реалізується через вертикальну систему управління на трьох основних рівнях: на рівні адміністрації навчального закладу; на рівні факультету (інституту); на рівні викладання конкретних дисциплін.

Відповідно, заходи протидії студентському плагіату можуть бути організовані на кожному з цих рівнів. Розглянуті вище заходи, очевидно, слід віднести до останньої групи – заходи, що перебувають у компетенції окремих викладачів, які й здійснюють функції безпосереднього управління навчальним процесом. Слід зазначити, що у наукових публікаціях практично не зацентровано увагу на заходах, які б могли бути ініційовані саме керівництвом факультету. Отже, це питання вимагає додаткових досліджень.

До повноважень адміністрації університету входить формування правового поля закладу, втіленням якого є Статут. Тому одним із адміністративних важелів впливу на дану ситуацію є відображення у Статуті навчального закладу нормативних положень щодо плагіату та визначення міри відповідальності за їх порушення. Не менш важливим є доведення до відома студентів цієї інформації. Як відомо, подібна практика уже давно існує у зарубіжній системі

вищої освіти. Етичні та правові норми виконання письмових творчих робіт чітко зафіксовані у нормативних документах престижних навчальних закладів Європи та США, при цьому їх широко пропагують серед студентів, зокрема і завдяки розповсюдженню так званого “Кодексу честі” [10]. В Україні у цьому напрямі роблять лише перші кроки.

У роботі [7] серед методів протидії академічному плагіату автори розрізняють адміністративні та техніко-технологічні, під останніми розуміючи як інструментальні (програмно-технічні) методи, так і методи освітніх технологій. Не зовсім зрозумілими є підстави для інтеграції методів із досить відокремлених галузей, якими є інформатика та педагогіка. На нашу думку, використання спеціальних програмних продуктів, призначених для виявлення текстових запозичень, швидше належить до комплексу адміністративних заходів. Одна справа, якщо деякі викладачі ВНЗ застосовують такі програми за власною ініціативою, і зовсім інша – якщо перевірка на плагіат у навчальному закладі є системним явищем. Перед навчальним закладом, порівняно з приватною особою, відкриті ширші можливості з вибору програмного продукту, адже університет може собі дозволити не лише безкоштовні Інтернет-сервіси, а й ліцензовані платні програми. Крім того, існують системи, доступ до яких приватним особам обмежений (наприклад, система світового рівня *Turnitin*).

Ще одним засобом системної протидії академічному плагіату серед студентів, застосування якого неможливе без адміністративного сприяння, є запровадження відповідного спецкурсу. Т. С. Савочкіна та І. В. Нератова вважають введення для студентів спецкурсу “Як уникнути плагіату” ефективним та доступним способом запобігання плагіату. Автори посилаються на досвід європейських країн, де освітні програми багатьох університетів передбачають навчання студентів роботі з джерелами та правильному цитуванню уже на підготовчих курсах (*Academic writing*) [10]. Ми також вважаємо спецкурс найбільш впорядкованим і продуктивним профілактичним засобом. Відповідна робота окремих викладачів у межах інших навчальних дисциплін може лише частково компенсувати такий спецкурс. Як відомо, у вітчизняних ВНЗ поширена практика проведення спецкурсу “Основи наукових досліджень” (“Методологія наукових досліджень”) для студентів магістратури. У межах цього спецкурсу студенти вивчають також і питання інформаційного забезпечення наукових досліджень. На нашу думку, такий спецкурс доцільно ввести значно раніше. Звичайно, це вимагає певної трансформації його змісту, спрямованої на адаптацію до навчальних потреб та можливостей молодших студентів.

Отже, несамостійність студентів, яка виявляється у різних формах плагіату при виконанні навчально-наукових досліджень, на сьогодні є надзвичайно актуальною проблемою. Плагіат не просто спотворює реальну картину успішності студентів, а знецінює результати навчання. Творче завдання, яке студент виконує не самостійно, втрачає будь-який сенс. Скасування цих завдань (такі пропозиції можна зустріти) не може бути конструктивним вирішенням проблеми, адже у випадку їх добросовісного виконання студент отримує незамінний досвід, фахово значущі знання, вміння та навички, які не можуть бути компенсовані за рахунок інших видів навчальних завдань. Тому вкрай важливо налагодити ефективну систему протидії даному негативному явищу. Результати протидії, безумовно, залежать від багатьох факторів, одним із яких є повнота системи заходів. Забезпечити таку повноту може застосування системного підходу до формування комплексу запобіжних заходів. Зокрема, здійснення класифікації заходів за різними основами дозволяє максимально врахувати усі можливі напрямки протидії та виявити прогалини. Розглянута система заходів не претендує на завершеність. Так, залишилися поза увагою заходи, впровадження яких могло б взяти на себе студентське самоврядування; заходи, спрямовані на підвищення компетентності викладачів щодо запобігання плагіату серед студентів. Очевидно, окремих досліджень вимагає питання ефективності тих чи інших заходів. Також у сучасних умовах євроінтеграції для розробки комплексу заходів перспективним є вивчення зарубіжного досвіду боротьби з академічною недоброчесністю студентів.

Список використаних джерел

1. Ахметов Р. Ш. Противодействие студенческому плагиату как необходимое условие эффективности обучения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://conference.osu.ru/assets/files/conf_info/conf8/s6.pdf.
2. Болілий В. О. Перевірка унікальності тексту при оцінюванні студентських робіт творчого або дослідницького характеру / В. О. Болілий, В. В. Копотій // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. – 2011. – № 7 (34). – С. 134–145.
3. Болкунов И. А. Пути преодоления студенческого плагиата / И. А. Болкунов // Проблемы современной педагогической освіти : зб. наук. праць. – Ялта : РВНЗ “КГУ”, 2009. – Вип. 21, ч. 3: Серія: Педагогіка і психологія. – С. 58–66.
4. Голунов С. В. Студенческий плагиат как вызов системе высшего образования в России и за рубежом / С. В. Голунов // Вопросы образования. – 2010. – №3. – С. 243–257.
5. Лупаренко Л. А. Инструментарій виявлення плагиату в наукових роботах: аналіз програмних рішень / Л. А. Лупаренко // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2014. – №. 40. – Вип. 2. – С. 151–169.
6. Музиченко С. В. Як написати курсову роботу з методики навчання математики: методичні рекомендації для студентів / С. В. Музиченко. – Чернігів : Сівер-Друк, 2015. – 46 с.
7. Никитов А. В. Плагиат в работах студентов и аспирантов: проблема и методы противодействия / А. В. Никитов, О. А. Орчаков, Ю. В. Чехович // Университетское управление: практика и анализ. – 2012. – № 5. – С. 61–68.
8. Петренко В. С. Поняття та види плагиату / В. С. Петренко // Часопис цивілістики. – 2013. – Вип. 14. – С. 128–131.
9. Плагиат у студентських роботах: методи виявлення та запобігання. Методичний посібник / Н. В. Стукало, К. В. Ковальчук, М. В. Литвин та ін. – Дніпропетровськ : ДНУ ім. О. Гончара, 2013. – 44 с.
10. Савочкина Т. С. Студенческий плагиат в высшем профессиональном образовании / Т. С. Савочкина, И. В. Нератова // Вестник Тверского государственного университета. Серия: Педагогика и психология. – 2009. – № 6. – С. 90–104.
11. Ульянова Г.О. Плагиат у роботах школярів та студентів: актуальна проблема сьогодення / Г. О. Ульянова // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 71. – С. 255–261.

The article is dedicated to the problem of academic lack of independence of students which is particularly acute in the course of conducting educational and research work. The latter suggests the preparation of abstracts, reports for seminars or conferences, writing articles, conducting coursework and qualifying papers. The author considers formal, dishonest attitude of students to such tasks as well as low level of information culture of a large part of students to be a cause for concern as the reason for the widespread dissemination of both intentional and unintentional academic plagiarism today.

The author attempts to find a systematic approach to the definition of a complex of measures and means of counteraction to plagiarism. As a systematization method, the classification is used. In particular, the division of activities into groups is considered depending on the subject field developing the means or technology of counteraction; the functional purpose of the event; the level of teaching management, which is initiated by the introduction of a measure.

It is specified that by a functional purpose a complex of measures to counter plagiarism are measures of prevention, detection and punishment. Special attention is paid to warning measures, as they are in the competence of a wide range of teachers. It is stated that for the formation of students' information culture only explanatory work is not enough. It is necessary to purposefully generate appropriate skills through a system of training tasks. The basis for the formation of such tasks should be separate structural elements of complex research skills, which include the ability to work with information sources. Such tasks should be offered to students in advance, gradually preparing them for the educational research, which requires the integrated application of individual elementary skills and abilities.

Key words: *academic dishonesty of students, plagiarism, educational scientific research.*